

İNANÇLARIN BULUŞTUĞU KENT: İSTANBUL

İstanbul'da Çokkültürlülük

Panel

Afife BATUR: Panelimize başlarken proje hakkında, daha da çok projenin içeriği hakkında kısa birkaç cümle söylemek istiyorum. Bugün burada konuşacağımız her şey şu güzel sevgili İstanbul içindir. Etkinliğin temel amacı çağlar boyunca bu kentte Bizantion'dan başlayıp Konstantinopolis'te ve daha sonra da İstanbul'da ve Dersaadet'te tek tanrılı üç büyük dinin bir arada, birlikte ve yan yana yaşayabilmiş olmasının sonuçlarının konuşulup tartışılmasıdır.

Dünyada çok az kentte bulunabilen bir coğrafi konuma, fakat ondan da önemlisi bu coğrafi konumu değerlendiren ve tarihi bir birikime sahip olmuş bir dünya kenti olan İstanbul'da -o kadar zengin olan bu kentte- onun özelliklerinden bir başkasını yahut yönlerinden birini daha ele almaya çalışacağız. İstanbul daha birçok bakımdan irdelenebilecek bir kenttir, biz ne kadar kıymetini bilmesek de. Ama bunu tekrar tekrar altını çizerek söylemek istiyorum, yaşadığımız kentin ne denli ayrıcalıklı bir yer olduğunu, nasıl ayrıcalıklara sahip bir mekân olduğunu bilincimizde ve belleğimizde bir kez daha canlandırmak istiyoruz.

İstanbul hem Musevilik, hem Hıristiyanlık ve hem de Müslümanlık açısından çok önemli bir merkez. Sanıyorum Kudüs dışında böyle bir başka merkez yok. İstanbul'un bu özelliğini ön plana çıkaran bir etkinlik tasarladık. Şimdiye kadar

bu birlikteliğin, bu özelliğin daha çok fiziki yanları öne çıkarıldı. Ama bu üç büyük dine ve kültüre inananları yahut çeşitli kültürleri barındıran bu kentte insanlar nasıl yaşadılar. Biz bunu bir arada ve yan yana diye dile getirdik. Hoşgörü içinde miydi, barış içinde miydi, savaş içinde miydi, bunu tartışmaya açık bırakmak üzere birlikte ve yan yana dedik. Bu birlikteliğin ve yan yanalığın bulunduğu mekânın toplumsal ve zihinsel kalitesinin tartışmaya açılmasını diliyoruz. Bu panel birlikte ve yan yana yaşamının kalitesini tartışmaya açma girişimidir. Elbette burada başlayıp, burada bitecek sığ bir konu değil. Kısaca nasıl yaşadık bu birlikteliği bunun total kalitesini birlikte araştırmak durumundayız, zorundayız. Kendisini herkes sorgulamalıdır.

Panelistlerimizi tanıtmama hiç gerek yok yalnızca, bu seçim konusundaki ölçütümüzü işaret etmek istiyorum. İstanbul'da kültürler arası ilişkiler konusunda çalışmış olmalarını ön plana aldık. Seçimin bu özelliğinin altını çizmek istiyorum. Ben bir mimarım, mimarlık tarihçisiyim, oysa bu panel biraz kültür tarihini veya sosyal tarihi içeriyor. Benim danışmanlığım sergide ve kitapta daha çok mimarlık tarihi bazındaydı. Paneli de o proje bütünlüğü içerisinde yürütmeyi göze almam gerekti. Umarım hepimize yeni ufuklar açan, daha çok da yeni sorular sormamızı özendiren bir panel izleme fırsatımız olacak. Çok teşekkür ederim.

Sayın Prof. Dr. Stefanos Yerasimos, İstanbul'da kültürler arası ilişkiler ve İstanbul'da çokkültürlülük üzerinde paneli belki sizin açmanız doğru olacak. Çünkü o kültürün fantazilere, mitolojilere varan boyutu üzerinde çok çalıştığınızı hepimiz biliyoruz. Lütfen.

Stefanos YERASİMOS: Ben bu konu bana bildirildiği zaman, meseleyi biraz farklı düşündüm. Bu bir iki saat içinde işin tarihini, tarihçesini, olayları anlatmak imkânsız. Giriş olarak, bazı terimleri konuşmak, bazı kavramları tanımlamaya çalışmak gibi bir fikirle geldim buraya. İlk önce tarihten bahsedildi tarihten bahsediyoruz. "Tarihi yaklaşım" diye bir sorunumuz var; bu önemli ►

bir sorun bugün için, bizim için. Ben bunu kabul ediyorum, fakat bunu bir ilke olarak değil, bir bakıma bir ihtiras gibi kabul ediyorum; bir zorunluluk, bir çaresizlik olarak kabul ediyorum. Fakat bunu kabul edip bunun içine kapanmak değil, bunu her biçimde mümkün olduğu kadar aşmak gerekiyor sanıyorum. Ve oysa biz bugün "ne zaman, ne, nasıl oldu" diye yola çıkmıyoruz, "neyi, ne zaman, nasıl söylememiz gerekiyor" diye yola çıkıyoruz. Sabah gazetelerini okuyarak tarih yapmaya çalışıyoruz. Maalesef bugün bu öyledir.

Buradan hareket ederek bugün tarihi yaklaşımımızda hâkim söylem nedir diye sorarsak, bunun cevabı gayet basit bir kelimeyle milliyetçiliktir. Yani var olabilecek en subjektif, en yanlı duygularla, objektif olması gereken bir araştırma yapmaya çalışıyoruz. Milliyetçiliği tarif ettiğimiz zaman bir duygu olarak olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Bir insan kızını sever, kızların en güzeli olduğuna inanır, oğlunu sever, oğlunun o çocukların en akıllısı olduğunu sanır. Ailesini sever, mahallesini sever, kentini sever, milletini sever. Tamam bunlar çok güzel, çok olumlu şeylerdir; fakat bunları duygudan çıkartıp dogmaya çevirseniz, o zaman Hutı ırkı, Tutsi ırkından daha iyidir, diye bir sonuç çıkar. Ve bunun sonucunu da biliyoruz, görüyoruz, gazetelerde okuyoruz. Yani milliyetçilikten yola çıkarak tarif yapamayacağımıza inanıyorum. Çünkü milliyetçilik iyi bile olsa bir duygudur ve subjektif bir duygudur ve buradan objektifliğe varamayız, diye düşünüyorum.

Çokkültürlülük konusu bir iki yıldan, daha doğrusu 1994 yılının sonlarından beri "hoşgörü" kavramı içinde ele alındı. Hoşgörüden çok bahsedildi. Onlarca hatta belki yüzlerce panel yapıldı ve cilt halinde kitaplar çıktı; bunların konuşmaları. Ancak sanıyorum ki genel olarak bu hoşgörü kavramı da milliyetçi bir yaklaşım içinde ele alındı. Yani kabaca özetlemek istiyorsak, ne dendi, "en hoşgörülü millet biziz" dendi. Yani dolayısıyla bizim hoşgörümüze karşı olanlar herhalde kötü niyetli, olumsuz kişilerdir, denildi. Yani bunu daha biraz abartırsak, karikatüre varmak istersek, işte efendim biz hoşgörülü olmasaydık, siz karşımıza geçip hoşgörülü olmadığımızı söyleyemezsiniz, gibi cümlelere kadar taşıyabiliriz.

Şimdi bu hoşgörü hikâyesi nedir? Açıkça söyleyeyim; pek beğenmediğim bir kelimedir. Şöyle dönelim isterseniz. Hoşgörü, Fransızca "tolerans"tan geliyor, toleransı biraz daha eski bir Türkçeye çevirmek istersek "tahammül" olur. Yani hoşgörü bir bakıma tahammüldür. Ve işte yüksekte bakıp tahammül ettiğimiz, bunlar da var olsun dedikimiz, yaptıklarına devam etsinler fazla

zararı dokunmuyor dediğimiz kişiler olabilir.

Bunu bizi ilgilendiren tarihe vuralım. Şimdi Osmanlı'da hoşgörü vardır, yoktur tartışıldı, konuşuldu... Osmanlı'da bu anlamda, tahammül anlamında, tolerans anlamında gayet tabii ki bir hoşgörü vardır. Bu yalnız Osmanlılara özgü bir şey değildir, Osmanlı'nın içinde bulunduğu İslam toplumunun zimmi statüsüne uygun bir görüştür. Yani zimmi statüsü İslam hukukunda vardır ve Osmanlılarda bu zimmi statüsünün gayrimüslimlere uygulanması hoşgörüyü getiriyor. Oysa bugünkü vatandaşlık kavramı içinde düşünürsek, zimmi statüsü ikinci sınıf vatandaşlıktır.

Stefanos Yerasimos:

Tarihle barışmamız

lazım; fakat tarihi

bugüne göre

yorumlamakla değil,

tarihte olup bitenleri

anlamak ve tarihten

bize kalanları

saptamakla olur bu.

Ben bu konuda

çok optimist

değilim.

Yani zimmiler, İslam evinde misafirdir, edebiyetle oturduğu sürece kalabilir, ama çizmeyi aşmamak şartıyla. Yani pratikte görüyoruz, bunun yazıları var, belgeleri var. Zimmi kendi evini Müslüman evinden daha yüksek yapamaz, daha alçak yapacak. Onun kadar gösterişli renklerde giysi giyemez. Evini alıcalı, bulacalı renklere boyayamaz. Kılıç, silah kuşanmaz; ata binemez, katıra eşeğe biner. Yeni kilise yapamaz, eskilerini büyütemez vs. Ayrıntıları bir devletten bir devlete, bir toplumdaki bir topluma göre değişiyor. Böyle bir zimmi statüsü var ve bu zimmi statüsünü hoşgörü kavramıyla bağdaştırabiliriz, sanıyorum.

Şimdi çokuluslu imparatorluktan

ulus devletlere geçerken zimmiden "azınlık"a geçiyoruz yani zimmiler azınlık oluyor. Ancak burada bir ilerleme mi var, bir gerileme mi var, bilmiyorum. Bunu bir düşünmek lazım. Zimmi, tahammül ettiğimiz ve birlikte yaşamamız gerektiği için kabul ettiğimiz biri. Osmanlı Devleti kendi statüsü için zimmi statüsünü yapmış; patrikhaneleri, milletleri vs kendi içinde korumuş ve yaşatmıştır. Oysa azınlıklar uluslararası anlaşmalarla kabul ettirilen kişilerdir. Azınlık statüsü Türkiye Cumhuriyeti'ne nereden geliyor? Lozan Antlaşması'ndan geliyor. Lozan Antlaşması'nda bunun uzun uzun tartışması yapılmış. Türk delegasyonu, İsmet Paşa, bu azınlık statüsünü kabul etmek istememiştir; bu zorlanarak kabul edilmiştir; burada bilinmeyen hiçbir şey yok. Yani statü olarak azınlıklar başkaları tarafından bize zorla kabul ettirilen kişilerdir ve dolayısıyla zorla kabul ettirilen kişilerden uzun dönemde kurtulmak istememiz de doğal bir sonuç olarak görülebilir. Ve aynı zamanda azınlık statüsü de acayip bir statüdür; çünkü azınlıklar bir ülkenin vatandaşlarıdır, fakat onların korunması uluslararası hukuk yükümlülüğü altındadır. Ve azınlıkların korunması uluslararası hukukun yükümlülüğü haline gelince, sanki o ülkenin kanunlarının yükümlülüğü altında değilmiş gibi görünmeye başlıyor ve orada bir sorun çıkıyor. Ve bu sorun zaten çıkmıştır ve Cumhuriyet tarihinde bunu gördük.

Bugün azınlıklar hakkında resmi tutum nedir, bunu anlamak zordur, bilmiyoruz herhalde. Fakat bir ipucu var. Bu ipucu da şu: Bugün Türkiye'de tescilli azınlıklar diyebileceğimiz üç azınlık dışındaki etnik veya dinsel gruplara, resmi ağızdan hitap edildiği zaman, siz azınlık olamazsınız, siz nasıl azınlık olabilirsiniz, siz bizim kardeşimizsiniz deniliyor. Bunu söyleyen resmi ağız da, aynı zamanda azınlık statüsünün ne olduğunu da belirtmiş oluyor bir biçimde.

Çokkültürlülük de güncel bir terim. Osmanlı döneminde özellikle Tanzimat'tan önce farklı dinler, farklı örf ve âdetler vardır; çeşitli örf ve âdetler bir din kapsamı için ele alınıyor. Bugün kültür diye gördüğümüz şeyler var; fakat o dönemde onu yaşayan kişiler tarafından kültür olarak tanımlanan şeyler yok. Bu Tanzimat'tan sonra bilinçli bir şekilde farklı kültürler haline gelmeye başlamıştır. Fakat bu bilinçlenmenin içinde, kültürlerin kültür olarak, bilinçli olarak gelişmesinin ardında milliyetçilik yatıyor. Herkesin milliyetçiliği. Ve bu kültürün gelişmesi aynı zamanda çokuluslu imparatorluktan, ulus devletlere götüren sürecin de başlangıcıdır. Bunu 19. yy'a ait binelerin fotoğraflarında göreceksiniz; ay-

rıntılarda, sütunlarda, şurada, burada herkes bir referans veriyor ve o kültür aynı zamanda bir yolun başlangıcıdır.

Şimdi bugüne gelelim. Çokkültürlükten bahsediyoruz, bunu ön plana alıyoruz. Bunu niye yapıyoruz, bunu niye yapmak ihtiyacını hissediyoruz? Bence bunun iki nedeni olabilir. Biri tarihle barışmak isteğidir. Bence bu çok önemlidir, tarihle barışmamız lazım; fakat tarihi bugüne göre yorumlamakla değil, tarihte olup bitenleri anlamak ve tarihten bize kalanları saptamakla olur bu. Ben bu konuda çok optimist değilim. Sanıyorum ki son 20 yılda tarihle barışacağımıza tarihle buluşuyoruz. Ve günün ihtiyaçlarına göre tarihe giderek daha çok bakıyoruz. Ve bu yalnız bize ait değil, alıp veremediklerimiz de aynı durumda bizimle bu konuda. Bu birincisi. İkincisi de bugünün çokkültürlüğünün temellerini atmak. Fakat burada bir soru sormak lazım. Bugünkü çokkültürlük; bu ülkede, bu kentte, geçmişin çokkültürlüğünün aynısı mıdır? Değildir. Fotoğraflarını gördüğümüz, millet dediğimiz, azınlık dediğimiz kişiler, eski azınlıklar, tescilli azınlıklar dediğimiz gruplar bugün sosyal bir fosildir grup olarak. Ve bugünkü ülkenin içinde o kadar küçük ve marjinal bir azınlıktır ki, tarihsel ağırlıkları ne kadar olursa olsun, bugünün tarihle barışma anlamı içinde çok önemli bir yer almalarına rağmen, bugünkü ülkenin sosyal, beşeri kompozisyonu içinde çok küçük marjinal bir parçadır. Şimdi öyle olduğuna göre, niye bunlar üzerine söylem yoğunlaşıyor? Acaba bunları bir hoşgörünün vitrini olarak kullanmak için mi? Eğer bu ise herhalde pek olumlu bir şey olmasa gerek. Ancak bunlar çok önemli bir tarihin bize bıraktığı izler olduğuna göre, onları bir örnek olarak alıp yola çıkıp bugünkü çokkültürlüğün temellerini atacaksak o zaman çok önemlidir sanıyorum.

Arus YUMUL: Sosyal bilimler anekdotların toplamıdır diyorlar; ben de konuşmama bir anekdot ile başlayayım.

Amerikalı yazar Dwight 19. yy İstanbul'daki paskalya kutlamalarını anlatırken, yortunun ertesi günü Taksim'de yapılan kutlamalardan da söz ediyor. Dwight'in anlattıklarından öğreniyoruz ki, bir şenlik havasında geçen törenin yapıldığı alanda Ermeni ve Rumların kutlamalarına, Lazlar da horon teperek katılmışlar. Bu renkli manzarada Kürtler de yer alır, tören alanında çadır kurup kendi halk oyunlarını sergilerlermiş. Çingeneler ise bu cümbüşe davul çalarak iştirak ederlermiş. Dwight orada dans eden bir Kürt hamala Hıristiyan olmadığı halde paskalya kutlamalarına neden katıldığını sormuş. Aldığı cevap, "Anayasa ilan edildiğinden beri artık he-

pimiz biriz. Eğer bir millet seviniyorsa, ötekiler de onunla birlikte sevinmeli. Şimdi tek eksikimiz kaldı o da zengin-fakir ayırımının ortadan kalkması ve hep birlikte para sahibi olmamızdır" olmuş.

Geçen yıl İsviçre'de düzenlenen çok dinli Avrupa'da yaşamayı öğrenmek konulu bir toplantıya katıldım. Toplantının amacı, adından da anlaşılacağı üzere değişik dinlere mensup insanların kendi kimliklerini korurken, farklı kimliklere, inançlara saygı göstererek birlikte yaşam yollarını bulmaktı. Toplantıda sunduğu "Dinler Arası Perspektiften Avrupa'nın Haritasını Çıkarmak" adlı tebliğinde Dr. John Taylor dünyayı Hıristiyan Avrupa, Müslüman Ortadoğu, Protestan

grubu bir arada barındırmış bölgelerde ise tarihsel mirasa haksızlık etmektedir. Konuşma sırasında 500. yıl kutlamalarına da değinen Taylor burada İspanya örneğini verdi. Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların ortak çaba, ruh ve akıllarıyla birlikte yarattıkları İspanya'nın 1492'den sonra artık sadece Hıristiyan İspanya olarak algılanmaya başladığını, bu algılamının ise tarihsel mirası yansıtmaktan çok uzak olduğunu söyledi.

İstanbul'da öteden beri çokkültürlü, çok inançlı bir kent olagelmiş; Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler bu kenti birlikte yaratmışlar. Yemek kültüründen sanatına, mimarisinden folkloruna, halk inançlarından müziğine İstanbul'u, istanbullu yaşam tarzı ve kültürünü ortaklaşa oluşturup şehrin sosyal dokusunu birlikte yoğurmuşlar, tıpkı Osmanlı'yı ya da İspanya'yı olduğu gibi. İşte bu yüzden bugün sık, sık yapıldığı gibi Türkiye'yi, İstanbul'u sadece Müslüman kimliği ile tanımlamak hem şehrin çok inançlı geçmişini yadsılamak, hem de sayıları toplam nüfus içindeki oranları ne kadar azalmış olursa olsun, bu ülkede yaşayan gayrimüslimleri dışlamak demektir. Oysa çokkültürlük veya çoğulculuk dışlamaya dayanmaz; tersine farklı kimliklerin azınlık, çoğunluk ikilemine düşmeden farklılıklarını koruyarak bir arada eşit koşullarda yaşamasını öngörür. Bu yönüyle azınlık kültürlerinin başat kültür içersinde eritilmesini öngören asimilasyonist modelden de, farklı kültür ve kimlikleri eşit saymayıp ulus bütünü dışında bırakan dışlamacı modelden de ayrıdır. Bizler bugün çoğulcu bir İstanbul yaratmak istiyorsak, öncelikle bu toprakların insanlarını Müslüman, gayrimüslim veya başka kriterlere dayalı ayrımlara tabi tutmadan, "tam paylı yurttaşlar" olarak kabul etmeli ve bu terik kabulü yaşamın her alanındaki uygulamalara yansıtmalıyız. Ancak bu yeterli değil. Çünkü çoğulculuk aynı zamanda ülkedeki çeşitli gruplar arasında olumlu ilişkilerin kurulup geliştirilmesini de içerir. Kent yaşamında çoğulculuk bir bütün içinde yer alan öğelerin veya alt birimlerin ilke olarak karşılıklı etkileşimini varsayar. Bu tür bir çoğulculuk için yan yanalıktan, bitişiklikten daha fazlası var olmalıdır. Çoğulculuk herkesin kendi dünyasını kurup diğerlerinden kopmasını değil, onlarla iletişim içinde olmasını gerektirir. Aksi takdirde, görünüşteki çoğulculuk bir çokluk olmaktan öteye gitmez.

Çoğulculuğun çoklukla sınırlı kalmaması için, öncelikle farklı kimlikler arasındaki diyalog kanallarının açık tutulması gerekmektedir. Farklı dinlere ait insanlar arasında bu diyalogu geliştirmenin en etkili yollarından biri günlük hayatta komşular, akrabalar, ar-

Arus Yumul:
1993 yılında
gerçekleştirilen bu
araştırmanın sonuçları
gösteriyor ki İstanbul'da
yaşayanların %31'i Hıristiyan,
%34'ü ise Yahudi
komşu istemiyor. Bu
sonuçlar
diğer ülkelerle
karşılaştırıldığında
oldukça yüksek kalıyor.

Kuzey Avrupa, Ortodoks Balkanlar gibi dini kriterlere dayalı bloklara bölmenin ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğunu vurguladı. Taylor'ın da belirttiği gibi kıtaları, bölgeleri, ülkeleri, çoğunluk dinine veya mezhebine göre tanımlamak sadece tarihi gerçeklere ve günümüz dünyasına haksızlık etmekle kalmamakta aynı zamanda demir perdelerle, etnik kırım ve temizliklere yol açmaktadır. Taylor burada hepimizin çok iyi bildiği Bosna örneğini verdi. Taylor'a göre din kriterine göre yapılan tanımlamalar, nüfus hareketleri, göçler ve karışık evlilikler yoluyla çokkültürlü hale gelmiş olan bölgelerde günümüz dünyasına; geçmişinde birçok farklı dini, kültürel, etnik

kadaşlar arasında gerçekleştirilen ve yaşam dialoğu denilen dialogdur.

Bu diyalogun bir örneğini geçtiğimiz aylarda Burgaz adasında yaşadık. Adalarda yaşayan Aleviler Burgaz adada bir cemevi yapmaya karar vermişler. Bu amaçla adada düzenledikleri geceye Ermeni, Türk, Rum, Yahudi komşularını davet etmişler; inançlarımız ayrı kalsın, ama sevgide, barışta, kardeşlikte birleşelim demişler. Kanımca bugün İstanbul'u inançların bulunduğu kent yapan en önemli özellik kilise, cami, cemevi ve sinagogun şehirde bir arada yan yana var olması değil, farklı dinlere ait insanların birbirlerinin ibadet yerlerini ziyaret edip buralarda birlikte dua etmeleri, yani bir yaşam dialoğu içine girmeleridir. Bununla ilgili sayısız örnek verilebilir. Örneğin Balat semtindeki Surp Hreşdagabedatz Ermeni Kilisesi her yıl kutsal haçın yüceltilmesi yortusu arifesinde farklı dinlerden, mezheplerden, kiliselerden gelen insanların sabaha kadar birlikte dua ettikleri bir ibadet yeri. Balat gecesi denilen bu gecede, halk arasında yaygın olan inanca göre, bu kilisede bir mucize gerçekleşiyor ve umarsız bir hasta şifa buluyor.

Kuruçeşme'deki Aya Dimitri Rum Kilisesi de farklı dinlerden insanların, dertlerine birlikte çare aradıkları kutsal mekânlardan bir diğeri. 7 cumartesi üst üste bu kiliseye gelip dua eden kişilerin tüm isteklerinin gerçekleşeceğine inanılıyor. Beyoğlu'ndaki Saint Antoine Kilisesi de salı günleri farklı din ve mezheplerden insanların akınına uğruyor. Bu insanlardan birçoğu bu kiliseye her salı hiç aksatmadan gelip dua ediyorlar. Yine aynı şekilde, gelen ayın iyi geçmesi için her ayın ilk günü Zeyrek'teki Panayia Rum Kilisesi'nde çeşitli din, mezhep ve kiliseye ait insanlar birlikte dua ediyor, kötülüklerden kurtulmak, dertlerine çare bulmak için oradaki papaza okunuyorlar. Peygamberin sancaktarı Ebu Eyyup el-Ensari'nin türbesinin bulunduğu, Müslümanlar için en kutsal yerlerden biri sayılan İstanbul'daki Eyüb Sultan Camii Hıristiyanlar tarafından da dua etmek ve adak adamak için sık sık ziyaret ediliyor.

İstanbul, Müslüman, gayrimüslim halkın din ayrımı yapmadan adak adayıp, dilek dilediği, çocuk sahibi olmak, evlenmek, şifa bulmak gibi çeşitli sebeplerle ziyaret ettiği türbe, çeşme, hamam, kuyu gibi birçok ziyaret yeri ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan davranışlar bakımından hayli zengin. Örneğin düğümlemiş bez parçalarını ağaçlara asarak dilekte bulunmak, tavaf etmek, kutsal sayılan eşyalarla temas, mum yakmak halk arasında yaygın olarak görülen ibadet şekilleridir. Ancak farklı dinlere ait insanların ibadet yerle-

rinin paylaşılmasında, ibadet şekillerinde, halk inançlarında birbirleriyle yaşam dialoğuna giriyor olmaları, farklı dinler açısından ortak yaşamsallığa uygun bir kent kültürünün oluştuğu anlamına gelmiyor. Bunun en somut kanıtı TÜSES'in yaptırmış olduğu, Türkiye'nin Politik Kültürü Araştırması İstanbul uygulaması sonuçlarıdır. 1993 yılında gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçları gösteriyor ki İstanbul'da yaşayanların %31'i Hıristiyan, %34'ü ise Yahudi komşu istemiyor. Bu sonuçlar diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yüksek kalıyor. Bu sonucun elde edilmesinin kanımca en önemli nedenlerinden biri gayrimüslimlerin toplumda hâlâ yabancı olarak algılanmaları ve toplumsal zi-

Hüsrev Hatemi:

Bizim çokkültürlülük

anlayışımız temelde

İslam kültüründen,

İslam kültürünün de

Akdeniz medeniyetinin bir

devamı oluşundan geliyor.

Hıristiyan dünyası,

Musevi dünyası da aşağı

yukarı 15. yy'a kadar

bunun farkındadır.

hinde yabancı ile ilişkinin uzak noktasına yerleştirilmelidir. Yabancı ile ilişkiyi uzaklık, yakınlık boyutlarında ele alan George Simmel'e göre yabancıyla belirli bir yakınlık, onu grup üyelerine benzer gösterir ve samimi, sıcak bir ilişki olur. Ancak genelde uzaklık daha büyüktür ve yabancıyla soğuk bir ilişki yürütülür. Buradaki mesafe toplumun yabancıyı algısının sonucudur ve bu algının sonucu olarak yabancıyla ya pozitif bir ilişkiye girilir, gruba dahil edilir ya da negatif bir ilişkiye girilir, orada olmasına rağmen gruba kabul edilmez.

Bugün Türkiye'de gayrimüslimlerin yabancı imajına, özellikle kitle iletişim araçları başta olmak üzere birçok kesim tarafından yanlış ve kasıtlı bilgilerle ne-

gatif özellikler yükleniyor. Yabancılaştırılıp dışlanan gruplar ise giderek kabuklarına çekiliyor, içe kapanıyor. Bu içe dönük cemaatleşme kentlilik kültürünü tehdit ediyor. İşte bu noktada diyalog konusunu çok ciddiye almamız gerekiyor; çünkü "öteki"ni reddetmek, dışlamak yerine bizden farklı olanı tanımaya, anlamaya çalışmak bir arada, barış içinde yaşamının en önemli yolu.

Konuşmama bir anekdotla başlamıştım; izin verirseniz bir diğer anekdotla bitireyim. Adalar bildiğiniz gibi gayrimüslimlerin yaz aylarını geçirmek için seçtikleri sayfiye yerlerinden ve şehirde en fazla görünür oldukları mekânlardan biri. Burgaz adası esnafından bir Müslüman adadaki Müslüman-gayrimüslim ilişkileriyle ilgili, "alıştık birbirimize", diyor. "Önceleri kiliseler bizim için yabancı, ürkütücü yerlerdi. Çocukken korkulu gözlerle izledik, ama yıllarca birlikte olunca dostluklar da doğdu. Şimdi gidenleri özleyiyoruz."

Hüsrev HATEMİ: Osmanlı ve Türk İstanbul'un çokkültürlü oluş sebeplerinin bir kısmının onun kültüründen, tarihinden kaynaklandığını, daha Konstantinopolis olduğu devirde de çokkültürlü oluşundan kaynaklandığını kabul ediyorum; fakat onun kadar önemli diğer bir faktör de İslam kültürünün çokkültürlülüğe yatkın özelliğidir. İstanbul'un Fatih tarafından alındığı aynı yıllarda Endülüs-Arap medeniyeti ortadan kalktı. Onlar 700 senelik bir çokkültürlülük tecrübesini sona erdirmişlerdi. Demek ki, sıfırdan yaratılmasa da, bizim icadımız olmasa da, İstanbul'da kurulan çokkültürlü, hoşgörüyü dayalı yaşam bizim de büyüklüğümüz kabul edilmeli. Türk milleti İslamın çok yönlü kültürünü yadsıyabilir, o yönüne aldırış etmeyebilirdi. Devam ettirmek de önemli bir özelliktir. Fakat bizim icadımız değildir, bu İslam kültürünün kendisinden kaynaklanıyor. Eğer bizim icadımız olsaydı, 1450'li yıllardan 700 sene önce başlamış Endülüs-Emevi devleti de çokkültürlü bir devlet olmazdı. Sonra Büyük Selçuklular'ın, Mevlana'nın en yakın arkadaşlarından birinin, din değiştirmemiş eski bir Bizanslı olan Süryanos olduğunu biliyoruz. Mevlana'nın 40 Rumca rubaisi olduğunu, 2-3 Türkçe mısraına karşılık 40 Rumca rubaisi olduğunu; *Mesnevî*'de, yıllarca bunun Rumca olduğunu bilmeyenlerin şaşıracağı, ama hattatların yazmakta devam ederek günümüze taşıdığı Agapusi redifiyle biten, bir "seni seviyorum Agapusi" diye Farsçalaştırılmış bir redifle biten bir gazelin bulunduğunu biliyoruz. Avrupalı Anglosakson Hıristiyanların ancak Haçlı Seferleri'nden sonra önemsedikleri Saint George, "Cercisleyin asın beni, ta yüz kere dirileyim" diyen Yunus Emre'nin, Mevlana'nın, diğer halk şairlerinin şiirlerinde Cercis

adıyla geçer. Bunlar hep İslam kültüründen kaynaklanıyor. Bana göre bunun kaynağı da, günah anlayışı ve masum doğma anlayışının diğer dinlerle İslam dini arasında çok büyük ve temel bir farklılık göstermesi.

İslam dininde şeytanın kendisi bile şeytani bir varlık değildir. Allahın karşısında o kadar önemsizdir ki, şeytani zaten Allah yaratmıştır. Şeytan, şeytani olmadıktan sonra ne Hıristiyanlar, ne Museviler şeytani değildir. Halbuki diğer göksel dinlerde, diğer semavi dinlerde biraz inhisarcılık vardır. Mesela insan Adem'in günahıyla doğar; vaftiz edilmekle günahattan kurtulur. 19. yy'ın sonlarında yazılmış, hatta 20. yy'ın başında bir Fransız doktorun yazdığı deontoloji kitabında "Aman bir doğuma yardım edip de ölmek üzere olan moribom bir çocuk ile karşılaşırsanız, mutfaktan bir bardak su isteyin; İsa ve Ruhül Kudüs adına üzerine serpin, siz rahip çağırana kadar ölürse bu ölümcül doğan çocuk boşuna şeytan kucağına yuvarlanmasın diye" der.

Paris'te yayınlanan ve yazarı doktor olan *Manuel de Ontoloji Elemanter*'den görebiliyoruz. Halbuki İslam dinine göre bir tek şeytani insan yoktur. İsterse ateşperest, isterse Budist olsun... Çünkü Allah yaratacağı bütün ruhları Arasat adlı bir vadide toplayarak, "ben sizin rabbiniz değil miyim" diye sormuştur. Yaratacakları kimse başkası adına vekalet üstlenmemiş, yani bizim adımıza Hazreti Muhammed, Hıristiyanlar adına Hazreti İsa konuşmamış, bütün insanlar Kuran'a göre... Ben bunu inanılsın diye dikte ederek söylemiyorum, isteyen Hazreti Muhammed'in yazdığı bir şey olduğuna inansın; şu farkı göstermek için söylüyorum: Bu, mitolojik, icad edilmiş hikâyeye bile olsa, bir anlayış farkını gösteriyor, Kuran'daki bu ayetler. Ben sizin rabbiniz değil miyim diye sorduk, herbiri evet dediler, sonra dünyaya gönderdiğimiz zaman, sıraları geldikçe içlerinden sapanlar oldu. Yani bu insan bireyinin bireyselliğine gösterilen bir saygı. Herkesten teker teker bireysel olarak söz alınıyor, sonra onlar dünya yüzüne gönderilme sıraları geldikçe, insan olarak dünya yüzüne geliyorlar. Allah ile olan ahdini sonra bozan, senedini kabul etmeyen, şeytanın ülkesinin ferdi olmuyor. Çünkü şeytan kendisi küçük bir memur, bir provokatör. Ancak sınama gününe kadar insanları saptırma izni almış, sonra kendisi de cehenneme atılıyor. O halde ben çokkültürlülüğün, İslam kaynağının Kuran olduğunu söylemek istiyorum.

Türk kültürü, İslam kültürü nicelik bakımından zaman zaman Batı kültüründen geri kalmıştır; fakat nitelik bakımından aynı başlığın bir alt paragrafıdır. Çünkü Hıristiyan kültürü dediğimiz

kültür bir Viking kültürü, bir Germen kültürü, bir Kelt kültürü değildir; bir Akdeniz çevresi kültürüdür. Bir başka semavi dini kabul eder. Hazreti İsa'yı, Hazreti Musa'yı da reddetmez, onların dini hikâyelerini de miras alır. O kadar miras alır ki, eğer bir hikâyede Hazreti Davut'un bazı günahlar işlediği söyleniyorsa, Kuran onun da avukatlığını üstlenir. Der ki, Davut hakkındaki iftiraları işittiniz, bunlara inanmayın, sonra katılan sözlerdir, Davut günahsız bir Allahın peygamberiydi, onun o söylenen günahları işlemesine imkân yoktur. Böyle söylüyor Kuran.

İşte bizim çokkültürlülük anlayışımız temelde İslam kültüründen, İslam kültürünün de Akdeniz medeniyetinin bir devamı olduğundan geliyor. Hıristiyan dünyası, Musevi dünyası da aşağı yukarı 15. yy'a kadar bunun farkındadır.

Paul Imhof:

Yön belirleyicidir.

İnsanların barış

içerisinde beraber

yaşamada dinin

ne kadar önemli rol

oynayabileceğini

anlatmaya

çalışacağım.

Paul IMHOF: Ben bu şehrin yeni bir hemşerisiyim ve bu fırsatı bana verdiğiniz için teşekkür ediyorum. Ben burada şimdi barış ve beraber yaşama konusunu bu şehirdeki iki mimari unsur açısından ele almaya çalışacağım. Beraberce yaşamak her zaman barışa büyük bir ilgi duymayı da beraberinde getirdi. Daha doğrusu ortak yaşamının çok kültürlü yaşamının temelinde bu vardır. Beraberce yaşamamız için gökyüzüne bakmamız yeter. İşte ilk mimari unsura geldik değil mi? Gökkubbe. Bunu üç semavi dinde de bulursunuz. Kubbe gökyüzünün sembolü olarak karşımıza çıkar. Ortak bir gökkubbe altında yaşıyorsak ve mimariyi sadece estetik açıdan değil de daha derin bir açıdan kavrarsak, o zaman mimarının özellikle en yüksek biçiminin, inşa edil-

miş bir anlam olduğunu görebiliriz. Mimari inşa edilmiş anlamdır. Tabii bu kubbe oluşundan söz ettiğimizde bir de yön sembolünü görürüz. Yani hem sinogoglarda, hem kiliselerde, hem camilerde böyledir.

Yön belirleyicidir. İnsanların barış içerisinde beraber yaşamasında dinin ne kadar önemli rol oynayabileceğini anlatmaya çalışacağım. Musevilikte her insanın tanrının aynası olduğundan hareketle büyük bir toleransın oluştuğunu görüyoruz. İnsanların dinden esinlenerek nasıl yönlendiğini görmek için sinagoglara bakmamız lazım. Orada tanrının sözü insanlara yol gösterir, yani Tora vardır. Tora tanrının sözüdür ve gökkubbenin altında yer alır. İslam'da yön önce Kudüs'e doğrudur, daha sonra Mekke'ye yönelmiştir. Kubbenin altındaki yön görünmez. Bununla anlatılmak istenen şu: Allah her an görünmez olmakla birlikte mevcuttur ve bu da aynı zamanda insanın özgürlüğünün bir garantisidir. İslamda İsa'nın peygamber olarak kavranması bunu gösterir. Hıristiyanlık da kendi çatısı ve kendi kubbesi altında insanları bir araya getirir o insanlar için. İsa tanrının simasını oluşturur ve bazilikada gösterilen yönde Hazreti İsa'nın yüzü, şifresi gözükür.

Bu şehirde bir mimari devrim başlatıldı. Çünkü ilk başta cemaatin toplandığı yapı bazilikaydı. Adı "bazilius", yani kral ve hâkim olan kişi anlamına. Cemaatin merkezi, yapısı, bir toplumun kendisini nasıl kavradığını bize gösteriyor. Ön tarafta, apsiste, bazilikada ya tanrı ya kaiser veya onun dini temsilcisi yerini alırdı ve oradan, yani onun perspektifinden camaat bir şekilde örgütle- nir, düzene sokulur ve cemaat kendisini böyle kavradı. İnsanların toplandığı o salon, aynı zamanda mahkeme salonu anlamına gelir. Orada işte itaat ve baziliusun üstünlüğü ilişkisi ortaya çıkardı. Bazilikadan bizim Batı dünyasında Romanesk çağın katedrali yahut gotik ve barok çağın katedralleriyle bugüne kadar gelen bir anlayışa göre artık bazilius değil, yani yeryüzünün herhangi bir dünyevi kralı değil, tanrının yüzü artık hâkimdir. Bazilikada tanrının yüzü şifre olarak karşımızda gözükür. Yani aşkın, sevginin mantığına göre barış sizinle olsun, derdi, yeniden göğe yükselen ve hayat kazanan İsa ve buna göre toplumun yeniden düzenlenmesini bir şekilde ifade ederdi. Bu bazilika bina olarak vardı; ama sadece bu ülkede değil, bütün dünyada bunun böyle olduğunu, böyle geliştiğini görüyoruz.

Üç çağdan örnek vereceğim. Mesela gotik. Gotikte acaba bu bazilika kavramı Batı düşüncesine uygun olarak nasıl bir metamorfoz geçiriyor, nasıl değişiyor? Mimarının bir anlamının olduğunu söyleyecek olursak ona göre kilise ►

artık İsa'nın bedeni olur, enkarnasyon içerir, birden bire yan apsisten kayar. Çünkü bu da İsa'nın başını eğdiği anlamına gelir. Yüzyıllar boyunca bu inşaat böyle olmuştur. 30 Yıl Savaşı'ndan sonra artık Avrupalılar pek savaş istemiyorlardı; ama ne yazık ki, istedikleri gibi olmadı. Ama bu teolojik aşkınlık düşüncesinden vazgeçildi ve yeryüzünde ayaklarımız sağlam bassın istendi ve barok kilise ortaya çıktı. Gördüğünüz gibi bir düşünce nasıl mimariyi etkilemiş.

Gotik klasisizm çağında ise tiyatroları hatırlayın. Esas olarak insanlara birtakım ahlaki değerler iletilmek isteniyordu ve kilise neredeyse bir tiyatro binasına dönüştü. Modern çağlarda ise artık ortaklık düşüncesinin, insanların bir araya toplanmalarının, cemaat olma düşüncesinden ön planda geldiğini görürüz.

Esas olan barışa duyulan ortak ilgi ve barış isteğidir. Bu ister *şalom*'da gözüksün, ister sinagogdaki biçimiyle olsun. İslamda, aslında "selamınaleyküm" değil midir; bir barış hareketidir. Hıristiyanlıkta yine, "barış senin yoldaşın olsun" duygusu hâkimdi. Yani ortak bir hayatın, ortak bir şehrin temelinde hep aynı barış isteği vardı. Ve aynı barış isteği sürmektedir.

Aydın BOYSAN: İnançların buluştuğu yer diye geldik. Fotoğraf sergisinin de teması o, bizim konumuzun da teması aslında bu gibi. Ama şimdiye kadar anlaşmazlıkların nereden kaynaklandığı üzerinde bir an duralım. Ekonomiden falan önce binlerce yıldır anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar daha çok din-den kaynaklanmış. Dinin insan hayatında yeri ne olmalı? Yaradılışa mı inanmalı, Darwin'e mi inanmalı? Kime inanılırsa inanılsın; hiçbir tavsiyem yok. Çoktanrılı zamanlar yaşanmış, çoktanrılı zamanlarda tanrılar insanlaştırılmış, tanrılar insanlaştırıldığı için kusurlu olmaya başlamışlar. İnsanlaşmanın riskleri var. Ve tanrıların bolluğunda, insanlaşması da insanları şaşırtmış; iyice şaşkınlığa sürüklemiş. Bu durumda tanrıları tek tanrı olarak insanlardan uzaklaştırmak gibi bir yola gidilmiş.

Tek tanrılı dinlerde her şey tanrıya odaklaştırılmış; elbet dinlerin en büyük silahı olan korku da tanrıya odaklaştırılmış. İnsan ve tanrı arasındaki mesafe uzaklaştırılmış, tanrı göklere çıkarılmış. İnançın neye dayandığı konusunda bir üstad şöyle bir özet yapıyor: "görünmeyene ve bilinmeyene aşk, olanak ve olasılık dışına güvenmek gibi". Neden böyle? Çünkü inanmak, düşünmekten kolay. İnançların kaynağı da kafa değil yürek daha çok. İnsanlar akıllarının varamadığı yeri keşfetmek için çaba göstermiyorlar fazla, inanmayı kolay buluyorlar. Akıllarının varamadığı yerde onlara ne anlatılırsa ona inanıyorlar

hemen. Keşif için bir çaba yok. Sonra insanların bilinç ötesini, kendi bilinçlerinin, akıllarının ötesini görmeleri mümkün değil. Zaten insanların akılları tekrar toplansa da yeniden dağıtılsa, herkes kendi aklını alacak deniyor ya; ama kendi aklını aldığı halde kendi akıldan sonrasında ancak ve ancak dinlerin ona anlattığına inanmak gibi bir rahatlığa kavuşuyor insanlar. Tabii dinlerin sosyal teoriler olarak da bir büyük görevi var; ama kötüye de kullanılabilirler. Kötü yönetimlerin, kötü anayasaların koltuk değneği oluyor dinler. Örneğin Portekiz'de Salazar'ın yaptığı gibi. Salazar 3 F diye bir şey çıkartmıştı. Fado, Fatima ve Futbol... Fado yalellinin Eme-

riyordu. Dedim ki ona, yahu bak bu insanlar nasıl dua ediyor? Geliyor bir kişi birkaç cümle duasını ediyor, yapayalnız ve kalkıp gidiyor. Cemaat halinde dua yok bunlarda. Cemaat halinde dua olunca, ayın olunca çok insanı gören daha da kolay inaniyor orada ne yapıldığına. Birbirlerini tahrik ediyorlar, hatta daha da kötüsü bütün dinlerden yobazlar birbirlerini azdırıyor orada. Malesef dinler yaşayışın hiç bitmeyeceği umudunu pompalıyorlar. Cennet ve cehennem var ya; cennete kabul edilme-yen ne olacak? Cehenneme gidecek. O cehennemin bir tanesi var ki düşünülmesi bile bir bela ve ama cehenneme gidecek olanlara sorsalar, cehenneme mi gitmek istersin, yoksa yok olmak mı, yani mekândan ve zamandan iyice uzaklaştırılmak mı? Ve onlar hepsi cehenneme razılar; çünkü yok olmanın dışında başka bir şey. Hatta içlerinde bir umut var, belki günün birinde cezam biter de belki cennete giderim diye. Ama o cennetin de ne olduğunu doğru düzgün bildikleri yok. Bilen mi var zaten?

Tabii dinlerin ölümden sonrasına umut pompalamasından çok, yaşayışa rehber olmaya çalışmalarını daha doğru bir iştir. Dünya nüfusu vahşi biçimde artıyor. 1960'a kadar 3 milyar olan dünya nüfusu, 3 senede bir 3 milyar daha artıyor. Bu böyle giderse nereye gidecek? İnsanlar kalabalıklaştıkça içindeki kötü ruhların sayısı da artacak. Oran sabit kalsa bile onların kötülükleri daha yaygınlaşacak. Ve ne yazık ki, şunu anlamak gerektiğini açık açık söylemek lazım: Dinin ağır rolünü, ağırlaştırılan rolünü her din için toplum yaşamından bireylerin yaşamına kaydırmak gerek-mekte. Çeşitli dinlerin, bu inançlara sahip olanların, çeşitli inançlara sahip olanların birbirine yaklaşmasının çaresi laik düşüncede olmaları.

Ve izninizle iki olaya daha dokunmak zorunda hissediyorum kendimi; İstanbul'un tarihine yakışmayan iki utanç veren olay: Birisi Varlık Vergisi, ikincisi de 6-7 Eylül Olayları'dır. Bunlar habis politikacıların, kafasız politikacıların topluma yüklediği ağır yüklerdir, vicdanlarımızı hâlâ sızlatmaktadır.

Afife BATUR: Evet sayın konuşmacılar süremizi biraz geçtik. Sayın Prof. Hatemi söz istiyor. Başka söz isteyen yoksa, izninizle ben konuşulanlara özetle değineceğim.

Hüsrev HATEMİ: Çokkültürlülük paneli, dinlerin ortaya koyduğu bazı etnik grupların bir arada yaşaması... Panelin adı çokkültürlülük olduğuna göre dinler bu grupların kültürünü muhafaza eden bir dış zarf. Biyolojide hücrenin dış zarfı, cansız varlıkların cansız oluşumlarında ise yüzey gerilimi, onu baş-

Aydın Boysan:
İstanbul'un tarihine
yakışmayan iki utanç
veren olay: Birisi Varlık
Vergisi, ikincisi de 6-7
Eylül Olayları'dır.
Bunlar habis
politikacıların, kafasız
politikacıların topluma
yüklediği ağır yüklerdir,
vicdanlarımızı hâlâ
sızlatmaktadır.

viler zamanından orada kalan biçimi; inlemeli şarkılar. İnlemeli, sanki cehennem ateşinde yanıyormuş gibi. Fatıma bir dini yer. Futbolu da biliyorsunuz. Tabii bir yandan da inançlar için şiire uzak olanların şiiri deniyor. Yani şiire yaklaşma yeteneği olmayanların şiiri deniyor.

Bir gezide Japonya'daydık, tapınakları geziyorduk, bir karışık insan grubu olarak. Bir İngiliz hanım iki gün süreyle, bunların tapınakları niye bu kadar ufak, diye sordu Allah sordu, sordu Allah sordu. Ben iki gün düşünüp de bulamadım çaresini, ama ikinci günün sonunda buldum. Çünkü İngiliz hanım Londra'daki katedrallerle filan karşılaştı-

kası olmaktan korur; bireyselliğini sağlar. Eğer din farkları olmasaydı, herhalde burada bugün İstanbul'da çokkültürlülüğü de konuşamazdık. Onun için dinlerin bir arada yaşaması bu panelin konusu olmalı. "Din lüzumlu mudur?" paneline ise ben de katılarak, lüzumlu olmayan yönleri de vardır, diyebilirdim.

Fransa'da oturan bir Türk hiç Fransızca öğrenmeden Türk arkadaşlarıyla gününü gün ediyor; bir gün Türkiye'den tanıdıkları gelip onu yalnız yakalayarak bizi restorana götürüyorlar. Hiç Fransızca bilmiyor, utanmaktan korkuyor ve "dö porsiyon pilavsiyon, dö porsiyon kompostosyon" istiyor. İstedikleri geliyor. O da kendine güveni artmış, dört köşe hesabı ödeyecekken garson kulağına eğiliyor, "ben İzmirliyon olmasaydım sen ayvasyon yerdin" diyor. Ben de diyorum ki, dinler olmasaydı belki de İstanbul, Moğolların aldıkları yeri berbat ettiği, yerle bir ettiği, Bağdat'ta Dicle nehrinde yazma kitapları attığı bir şekilde anılıyor olacaktı. Herhalde reliyonlar olmasaydı etnik gruplar ayvasyon yiyecekti.

Afife BATUR: Stefanos Yerasimos hâkim söylemin milliyetçilik olduğunu altını çizerek belirtti ve çeşitli statüler üzerinde durdu. Daha çok da Osmanlı dönemindeki zimmi statüsü ile ulus-devlet dönemindeki azınlık statülerinin aralarında belirli farklılıklar olmakla birlikte, belirli ilişkiler altında bunların var olduğunu ve her seferinde gayrimüslimlerin toplum içerisinde farklı bir konumda tutulduklarını ifade etti.

Bugünkü panelimizin ve içerdeki serginin, yayınlanan kitabın ve diğer tüm çalışmaların amacı -ki Türkiye'de bu tür paneller gerçekten de 1994-95 yıllarındaki hoşgörü kongreleri birden çoğaldı- acaba tarihle barışma mıydı, tarihle buluşma isteği miydi. Bence önermelerinden altı çizilmesi gereken en önemlisi eğer bütün bunlar tarihle buluşmaya dönüyorsa çok yararsız; ama bugüne yarayacak gerekli ipuçlarını barındıran çalışmalarsa, bugün için yol gösterecek bazı pozitif önermelere dönüşecek ipuçlarını barındırıyorsa bunların yararlı olabileceğine işaret etmesidir.

Dr. Arus Yumul'un konuşması gerçekten de içinde bilimsel düşüncelerinin yanı sıra duygusallık barındıran anekdotlarıyla İstanbulluluğun yaratılışı üzerine çok özlü ipuçları barındırıyordu. İstanbulluluk farklı olan, önceleri belki ayrı ayrı yaşayan, ama zamanla birlikte yaşama alışkanlığı edinen çeşitli grupların yarattıkları bir ortak kültürdü. Bu kültürü, dialog kanallarını açık tutarak beslemek, bugüne yönelik ipuçlarını arama konusunda en önemli önerilerden biriydi.

Doğrusu TÜSES'in araştırmasını bilmiyordum. %31 Hıristiyan, %34 Yahudi komşu istemeyen Müslümanlar adına doğrusu esef verici bir sonuç bu.

Hüsrev HATEMİ: Bu yılın Müslümanları...

Afife BATUR: Evet, ama tarihte ne olduğunu yeterince bilmiyoruz. Zaten belki o zaman hiç istemiyorlardı.

Hüsrev HATEMİ: %35 beni de komşu olarak istemez belki. Sivaslı, Sivaslıyı ister.

Afife BATUR: Sayın Hatemi ve Im-

Afife Batur:

**Çokkültürlülük üzerine
gerçekten güzel anekdotlar
dinledik; ama keşke
tarih boyunca hep barış
içinde yaşayabilseydik.
İstanbul'un
çokkültürlülük
açısından geçmişinin
zaman zaman doğrusu ne
hoşgörüye, ne de barışa
çok denk düşmeyen
dönemleri olduğunu
biliyoruz.**

hof, İslam ve Hıristiyan dininin çok kültürlülüğe açık yapılarına değindiler. Daha çok da bunun işaretleri üzerinde durdular. Özellikle Dr. Imhof inançların belirli mimari yapıda ortaya çıkan işaretleri anlam taşıyan biçimleri üzerine ağırlık taşıdı ve kullandığı imge bence çok önemliydi. Hepimiz aynı gökkubbenin altında yaşayan insanlarız, deyişinin anlamını vurguladı.

Sayın Aydın Boysan ise anlaşmazlıkların biraz da dinlerden kaynaklandığını vurguladı ve acaba onlar olmasaydı daha mı mutlu bir dünya olurdu sorusuyla bu

panele biraz paradoksal bir önerme getirerek ve kötü dinin anayasaların koltuk değneği olarak kullanıldığını işaret ederek sunuşunu bitirdi.

Aydın BOYSAN: 1921 İstanbul doğumluyum, 75 senedir bu şehirde yaşıyorum. Bu rakamı söylemesem de zaten tarihi arkeolojik değerler kazanmaya başlayan görünüşümden anlamışsınızdır.

Samatya'da Narlıkapı çıkmazında bizim sağımızda kuyumcu Sahak Efendi otururdu, kaynanası Araksi Hanım'dı, sayın eşi de Hayganuş Teyzey'di. Annem yaptığı hesap işi örtüleri tamamlayamadı da, Hayganuş Hanım tamamlamıştı.

Sonra efendim Zincirlikuyu'da Madam'ın Yeri vardı, meyhane. Ardaş Efendi vardı babası; burnu o kadar uzundu ki, sigarası kılınca burnu yanardı. Onda bir kitap vardı; Türkçe şarkı sözleri Ermeni harfleriyle basılıydı. Mesut Cemil geldi, yalvardı onu götürdü; radyoda kopyalarını aldılar.

Şimdi tabii, şampuan reklamı gibi atlıyorum. Ne söyleyeceğimi bir bilsem. Şimdi İstanbul'u ikiye ayırıyorum, tarihini çok kısa "kebaptan önce, kebabdan sonra" diye. Sonra bir küçük anekdot bizim Samatya çarşısından.

Balıkçı tezgâha atmış balıkları; tap-taze çıkartılmış, zıplıyor, oynuyor hepsi. Bağırıyor, oynuyor bunlar, oynuyor, diye. Ermeni Madam geldi, göstererek sordu, tazediiir dedi. Balıkçı çıldırarak, görmüyor musun be madam sorulur mu bu, oynuyor bunlar oynuyor be. Madam, canım sen de oynorsun ama taze değilsin, dedi ona.

Afife BATUR: Çokkültürlülük üzerine gerçekten güzel anekdotlar dinledik; ama keşke tarih boyunca hep barış içinde yaşayabilseydik. İstanbul'un çokkültürlülük açısından geçmişinin zaman zaman doğrusu ne hoşgörüye, ne de barışa çok denk düşmeyen dönemleri olduğunu biliyoruz. Her dönemin birbirinden farklı olduğunu, kimi dönemlerin daha huzurlu ve barış içinde, ama kimi dönemlerin de barıştan çok uzak olduğunu tarihi belgelerden biliyoruz. Ama umudumuz hep barıştan yana ve İstanbul'un tarihinin birlikte yaşama alışkanlığını bence her türlü kavramdan -hoşgörü, İslam inancı, Hıristiyan inancı vs- öne çıkardığını görüyoruz. Tarihin gösterdiği yönelimin -bu sefer ben de kendi düşüncemi söyleyeyim- günlük yaşamı paylaşma alışkanlığını geliştirmekten yana olduğunu düşünüyorum ve sözlerimi bir Musevi yazar, şair Bekil Bahar'ın bir şiirinden küçük bir alıntıyla bitirmek istiyorum.

Bir ermiş ses duyulmuş ezan/ Özgürlük yansıtmış haçın gölgesi çan/ gönülden bir mezamire başlamış hazan/ Korku düğümü erinçte çözülmüş/ o zaman, bu zaman yan yana. ■